

DOI 10.36074/logos-20.09.2024.032

ВОКАЛЬНА ОРФОЕПІЯ У МОВЛЕННІ УКРАЇНЦІВ ЕКОНОМІЧНОГО НАПРЯМУ: СОЦІОФОНЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Дружинець Марія Львівна¹, Ковальчук Богдана Олегівна²

1. д-р. філол. наук, професор, професор кафедри української мови та мовної підготовки іноземців
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, УКРАЇНА
ORCID ID: 0000-0001-8232-0216

2. здобувач вищої освіти, магістр 2 курсу спеціалізації «Українська мова та література»
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, УКРАЇНА

Соціофонетичний опис мовлення сучасної молоді України, зокрема особливостей її вимов – проблема центральна і надактуальна. Дослідження імперативних, деспозитивних орфоепічних норм, а також прагматичної, з якою корелюють поняття слабкої та сильної мовної норми, сприятиме оптимізації національної та міжнаціональної комунікації на всіх рівнях її вияву, перешкоджатиме формуванню неправильних лінгвостереотипів, що заважають виробленню й закріпленню літературних норм у соціумі.

Одним із результатів функційно-комунікативної зорієнтованості сучасної лінгвістики є підвищення інтересу дослідників до особливостей процесу спілкування, породження й сприйняття мовлення, зокрема до різноманітних помилок, відхилень від норм, тобто так званого «негативного мовного матеріалу» [1, с. 5].

Проблему мовних девіацій, помилок та їх прагматичну сутність сьогодні розробляють такі відомі науковці, як Ю. Апресян, Ф. Бацевич, Т. Булигіна, Т. Космеда, Н. Лауфер, Н. Бабич, М. Волощак та ін.

Мета статті – акцентувати увагу на відхиленнях від загальноприйнятих норм літературної вимови та зробити спробу визначення відсоткового рівня володіння орфоепією українських голосних звуків. Об'єктом дослідження є усне мовлення українців економічного напрямку. Предметом дослідження є володіння орфоепічними нормами сучасної української мови, зокрема орфоепією голосних (початкового наголошеного [i], ненаголошених [e], [и], [o]).

SECTION 14.
PHILOLOGIE ET JOURNALISME

Фактичним матеріалом дослідження стали результати соціопитування – 50 записів, зафіксованих на аудіоносії (інформантами було обрано 50 респондентів економічного напрямку (далі РЕН) Південної України). Завданням респондентів було прочитати вголос записані слова, підібрані для аналізу вимови голосних (вершник, виделка, життя, вершина, весна, везіння, перука, усміхається, іноді, зозуля, проміння).

Ненаголошений [и] згідно із сучасними нормами вимови наближається: 1. до [ие]: [зиемóвий]; 2. до [eʲ] перед складом із наголошеними [а]: [ле "жвáр]; 3. до [eʲ] чи [e] перед складом із наголошеними [е]: [пе "с'мéн:иек, пес'мéн:иек], [вe'дéлка, вeдéлка]; 4. до [eі] між м'якими приголосними: заєць [зáјеіц'].

На основі трьох прочитаних слів – вершник, виделка, життя – рівень володіння нормою вимови ненаголошеного [и] РЕН становить 35%. Згідно з соціопитуванням рівень володіння цією нормою вимови в Україні становить 40 % в Україні (в Північній (ПНУ) – 34 %, Південній (ПДУ) – 77 %, Західній (ЗХУ) – 0 %, Східній (СХУ) – 13 %, Центральній (ЦУ) – 17 %) [2, с. 267]; 33 % в зарубіжжі (З) (Європа – 24 %; Америка – 47 %, Канада – 27 %) [2, с. 484].

У слові «вершник» маємо незначне наближення ненаголошеного [и] до [е], яке вимовляє 30 % РЕН. При вимові цього слова респонденти України (РУ) показали таке володіння нормою: 12 % в ПНУ, 84% – ПДУ, 16 % – СХУ, 68 % – ЦУ [2, с. 267] і респонденти зарубіжжя (РЗ): 30 % в Канаді, 20 % – Європі, 60 % – США [2, с. 296-297]. Жоден респондент ЗХУ не дотримується цієї орфоепічної норми. При вимові цього слова РУ допускали одну девіацію – без наближень вимовляли ненаголошений [и] [véршник]. Слово «виделка» [ведéлка], [виедéлка] правильно вимовили 30 % РЕН. РУ практично дотримуються цієї норми: 70 % – ПДУ, 20 % – ПНУ, 18 % – СХУ, 62 % – ЦУ [2, с. 267-268], у РЗ маємо такі показники: по 30 % у канадійців та європейців, 60 % в американців [2, с. 297]. Усі західноукраїнські респонденти та деякі інформанти інших регіонів при вимові виходять за рамки орфоепічної норми і відтворюють орфографічні норми [видéлка] [2, с. 268]. У слові «виделка» [ведéлка] РЕН допустили різні помилки: [vúдилка] – 40 %, [vúделка] – 18%, [v'íделка] – 12%. У слові «життя» [и] наближається до [е] сильніше і позначається в транскрипції як [eʲ] [же"т':á], але 45 % РЕН вимовляють у цьому слові [и] згідно з нормами правопису [жит':á]. Вражає високий показник неволодіння нормою західноукраїнськими респондентами (100 %). Відхилення від норми пов'язані з впливом діалектної вимови, оскільки, як зазначає М. Лесюк, у діалектній вимові можна помітити сильне тяжіння [е] до [и], тоді як [и] до [е] майже не наближається [3, с. 22]. Згідно з орфоепічними нормами слово «життя» [жеит':á] вимовили 20 % американців, 20 % канадійців, 23 % європейців [2, с. 297].

Ненаголошений [е], згідно із сучасними нормами вимови, наближається

до [и]: [че(и)кати], [ме(и)не]. Ненаголошений [е], на думку Н. Тоцької, вимовляється як [и(е)] перед складом із наголошеними [у], [і], [и]: [ни(е)сімо], [ни(е)сú], [ни(е)сі] (несімо, несучу, неси); як [и] перед складом із наголошеним [и] при швидкому темпі мовлення: [виді́], [вилі́кї́] (веди, великий) [6, с. 63]. М. Наконечний зазначає, що при швидкій вимові ненаголошений [е] перед наголошеним [і] вимовляється як [и(i)]: [пи(i)ч'і́т'] (печіть) [5, с. 168].

За нашими спостереженнями вимовляють слово «вершина» згідно з нормою [вирші́на], [v иерши́на] 35 % РЕН. Дотримуються норми при вимові цього слова 10 % в ПНУ, 20 % – ЗхУ, 10 % – СхУ, але 58 % – ЦУ, 90 % – ПдУ [2, с. 270], 30 % – Канаді, 10 % – Європі [2, с. 294], а решта виходять за рамки орфоепічної норми і відтворюють орфографічні норми [вирші́на]; зовсім не володіють цією нормою респонденти-американці. У слові «весна» ненаголошений [е] наближається до [и] і 30 % РЕН порушують це правило. Опираються на орфографічні норми – вимовляють ([весна́]) 28 % в ЗхУ, 38 % в СхУ [2, с. 270]. У слові «весна» [веисна́] ненаголошений [е] наближають до [и] 90 % респондентів Канади, 10 % – США, 93 % – Європа, інші відтворюють правописні норми [2, с. 295]. Слово «везіння» [ви́з'і́н:'а], [виз'і́н:'а] правильно вимовили 32 % РЕН; 12 % у ПНУ, 70 % – ПдУ, 12 % – ЗхУ, 18 % – СхУ, 50 % – ЦУ [2, с. 270], 60 % – Канаді, 40 % – США, 10 % – Європі, а решта виходять за рамки норми й вимовляють [вез'і́н:'а] [2, с. 295]. Як правило, у слові «перука» ненаголошений [е] вимовляється як [ие] або [и]: [пиеру́ка] чи [пиру́ка], проте 70 % РЕН; 94% в ПНУ, 58 % – ПдУ, 86 % – ЗхУ, 94 % – СхУ, 64 % – ЦУ при вимові відтворюють правописні норми [2, с. 270]. Слово «перука» правильно вимовили по 40 % респондентів Канади та Америки, 13 % – Європи [2, с. 295]. При вимові ненаголошеного [е] у словах вершина, перука, весна, везіння переважно у мовленні домінують норми написання.

Ненаголошений [е] в позиції між м'якими приголосними наближається до [і]: [окра́је(i)ц'] (окраєць). У цій позиції, на думку М. Наконечного, допускається вимова [е] як [іе] чи [іи] [3, с. 384]. На думку В. Горпинича, ненаголошений голосний [е] між м'якими приголосними вимовляється як звук [и], близький до [і]: [корéјиц'] [2, с. 248]. РЕН слово «усміхається» згідно з нормою вимовляють 38 %; на теренах України цієї норми дотримуються 64 % в ПНУ, 52 % – ПдУ, 60 % – ЗхУ, 64 % – ЦУ [2, с. 271], за межами України: 20 % – США, 10 % – Канада, 26 % – Європа [2, с. 295], однак жоден інформант Східної України цю норму не продемонстрував.

Початковий наголошений голосний [і́] вимовляється з призвуком до [и]>[и́] або ж взагалі переходить в [и] чи [и́]: інколи [і́инколи], [і́нколи], [і́инколи]. При вимові слова «іноді» 60 % РЕН не дотримуються норми. Виходять за рамки норми 82 % респондентів в ПНУ, 24 % – ПдУ, 100 % – ЗхУ, 100 % – СхУ,

SECTION 14.
PHILOLOGIE ET JOURNALISME

24 % – ЦУ [2, с. 273], 90 % в Канаді, 94 % в Європі [2, с. 300]. Усне мовлення під впливом орфографії набувало неорганічних для української мови рис, зокрема ці особливості стосувалися не лише звукового образу мовлення, а сягали глибинних змін – фонемного рівня мови. Ще Ф. Шумлянський у розвідці про перший офіційний правописний документ висловлює незгоду з написанням Ірод, іржа та ін., посилаючись на словник Б. Грінченка, де ці слова подано з буквою и: «Тут можна вбачати непотрібну штучність: жива мова підганяється під правило. Якби ми навіть погодилися на цю штучність для зазначених вище прикладів, то ні в якому разі під це правило не можуть підійти такі слова: иний, инш» [7, с. 107].

Ненаголошений звук [o] перед складом з [y], [i] в основі слова наближається до [y]: розумниця [ро'з'умниец'а], [ру'з'умниец'а], борідка [бо'р'ідка]. Слово проміння [про'м'ін':а] згідно з орфоепічною нормою вимовляє тільки 30 % РЕН; 74 % в ПДУ, 44 % – ЦУ, 38 % – ПНУ, чистий ненаголошений [o] вимовляють західноукраїнські та східноукраїнські мешканці [2, с. 480]; 25 % РЗ (по 30 % – США та Канада, 16 % – Європа) [2, с. 298-299]. При дуже швидкій вимові ненаголошений [o] перед складом із наголошеним [y] може вимовлятися як [y] (зозуля [зузу'л'а]). З дотриманням норми вимовили це слово 30 % РЕН; у ПНУ – 8 %, у ПДУ – 80 %, у ЗхУ – 28 %, у ЦУ – 28 [2, с. 480], у Канаді – 40 %, у США – 20 %, у Європі – 16 % [2, с. 299]. Регіональний показник норми вимови ненаголошеного [o] становить в Україні 30 % (ПНУ – 23 %, ПДУ – 77 %, ЗхУ – 14 %, ЦУ – 36 %), нульовий показник володіння нормою в східноукраїнських респондентів [2, с. 481]; за межами України цією нормою володіють 25 % інформантів (Канада – 35 %, США – 25 %, Європа – 16 %) [2, с. 485].

Таким чином, володіння орфоепією голосних РЕН розцінюється як слабка норма і становить 37 %. Вимовою ненаголошених: [и] володіють 35 % РЕН; [е] – 42 %; [е] як [ei] – 38 %; [o] – 30 %; вимовою наголошеного початкового [i] – 40 %. Найкраще володіють РЕН нормами вимови ненаголошеного [e] (42 %) та вимовою наголошеного початкового [i] (40 %). Надслабкою нормою РЕН вважається вимова ненаголошеного [e] як [ei], ненаголошеного звука [o] як [y], ненаголошеного [и] як [ие], тобто респонденти не відтворюють вокальної асиміляції, що зумовлено впливом орфографії та є грубим порушенням норми. Найвищий відсоток володіння нормою при вимові таких слів, як [жеит':á] (55 %), [веисна́] (70 %). Слабке володіння нормами РЕН продемонстрували при вимові ненаголошеного [e] у словах вершник (30 %), виделка (30 %), наголошеного [e] перука (30 %).

Причини порушень літературної вимови голосних пов'язані з відсутністю теоретичної бази та з впливом правопису.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Бацевич Ф. С. (200) Основи комунікативної девіатології: [моногр.]. Львів: Видавничий центр Львівського націон. університету, 237.
- [2] Дружинець М.Л. (2019) Українське усне мовлення: психо- та соціофонетичний аспекти. Одеса: Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, 580.
- [3] Лесюк М. (2008). Мовний світ сучасного галицького села. Івано-Франківськ: Нова зоря, 328.
- [4] Наконечний М. Ф. (1969). Орфоепічні норми та їх значення. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / відп. ред. І. К. Білодід. Київ: Наук. думка, 370–401.
- [5] Наконечний М. Ф. (1951). Фонетика. Курс сучасної української літературної мови / відп. ред. Л. А. Булаховський. Київ: Наук. думка, 126 – 287.
- [6] Тоцька Н. І. (1993). Орфоепія. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. Київ: Вища шк., 63–66.
- [7] Шумлянський Ф. (1927). Найголовніші правила українського правопису Української Академії Наук видання 1921 року, Херсон, 56.

